

Poljanski nasip 2 SI-1000 Ljubljana Slovenija
Tel. : +386 1 42 03 242 Fax : +386 1 42 03 245
E: inst.crim@pf.uni-lj.si W : www.inst-krim.si

O pravnem urejanju vprašanj zlorab spolnosti

Dogodki zadnjih tednov so v našem okolju spodbudili razprave o poseganju v spolnost posameznika – ki so še kako potrebne in dobrodošle. Dobro pa je, da so debate o tem osnovane na jasnih konceptih in idejah in zdi se nam, da tu prihaja do določenih nejasnosti. Predvsem prihaja do mešanja in kombiniranja dveh področij poseganja v spolno avtonomijo: na eni strani govorimo o redefiniranju kaznivih dejanj posilstva in spolnega nasilja, na drugi strani pa o spolnem nadlegovanju, predvsem v univerzitetnem okolju.

Gre za vprašanja, ki sta naravno povezani, saj izhajata iz našega odnosa do spolnosti in razumevanja tega, v kolikšni meri določena ravnanja posegajo v spolno avtonomijo posameznika. Vendar sta vprašanja tudi ločeni, kot bomo skušali pojasniti v nadaljevanju.

Modeli obravnavanja spolne kriminalitete

Razprava o modelih preganjanja spolne kriminalitete poteka pri nas že nekaj časa. Pravna fakulteta UL in IK sta leta 2018 opravili prvo raziskavo s tega področja, pri kateri so vodilno vlogo opravili študenti.¹ Leto za tem so se zaradi javnega ogorčenja nad sporno sodbo s tega področja sprožile tudi debate o tem, kako družbene spremembe s tega področja na novo uokviriti v kazenskopravno ureditev. V raziskavi spolne kriminalitete, ki smo jo poimenovali »Sila, objektivno sposobna streti odpor« smo na IK prepoznali in opisali posege v posameznikovo spolno samoodločbo, ki jih trenutna kazenskopravna ureditev ne varuje v zadostni meri.² Pri tej razpravi gre predvsem za vprašanje, kako kazensko pravo obravnava spolno kriminaliteto, predvsem kaznivi dejanji posilstva in spolnega nasilja. Trenutno veljavna ureditev sledi t. i. **modelu prisile**, kar pomeni, da je kaznivo tisto spolno ravnanje, ki je storjeno z dovoljšno silo ali grožnjo. Ali je bila uporabljena dovoljšna sila, se pogosto presoja tudi na podlagi odpora, ki ga je proti spolnemu ravnanju pokazala žrtev.

Od modela prisile se razlikuje **model soglasja**, h kateremu se obrača vse več pravnih ureditev v naši evropski okolici in širše. V tem modelu ravnanja, storjena s silo ali grožnjo, ostanejo inkriminirana in primerno obravnavana, prepovedanim ravnanjem pa se pridružijo tista spolna ravnanja, ki so storjena proti volji oz. brez soglasja žrtve, a brez uporabe sile ali grožnje.

V javnosti so se pojavila poenostavljena poimenovanja za dve varianti tega modela: »ne pomeni ne« ter »ja pomeni ja«. V prvi varianti, ki ji strokovno rečemo *model veta*, je kaznivo tisto spolno ravnanje, v zvezi s katerim žrtev izrazi nedvoumno nesoglasje. To je lahko izraženo verbalno, lahko pa izhaja tudi iz njenega ravnanja – bistveno je, da je nestrinjanje žrtve jasno zaznavno. V

¹ Bajda, B., Cesar, A., Gabršček, T., Loknar, M., Menart, J., Pirnat, T., Tarman, J., Urbas, T., Vukša, N., Zaletel, M., Zrilič, A., Ambrož, M., Plesničar, M. (2018) »Ne pomeni ne«: ustreznejša obravnava spolne kriminalitete, Ljubljana: Pravna fakulteta, Inštitut za kriminologijo. <http://www.pf.uni-lj.si/raziskovanje-in-projekti/razvojni-in-izobrazevalni-projekti/studentски-inovativni-projekti-za-družbeno-korist-2016-2020-za-studijsko-let-20172018/ne-pomeni-ne-ustreznejša-obravnava-spolne-kriminalitete/>

² Plesničar, M., Ambrož, A. (2019) Sila, objektivno sposobna streti odpor, Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.

drugi varianti, ki jo strokovno poimenujemo *model afirmativnega soglasja*, pa je kaznivo vsakršno spolno ravnanje, v katerega žrtev aktivno ne privoli. Tudi zahtevana privolitev je lahko verbalna ali izhaja iz ravnanja žrtve – mora pa biti jasno zaznavna.

Skupen obema variantama v modelu soglasja je **pomen volje, ki nadomešča pomen prisile** v starejšem modelu. Razlikujeta se le po tem, na kakšen način je volja upoštevana: kot izraženo nasprotovanje ali kot izraženo soglasje k spolnemu ravnanju. Pomembno je, da se v praksi v tujih ureditvah nobena varianta ne pojavlja v čisti obliki in da se v popravljenih različicah obe varianti tudi zelo približata ena drugi.

Trenutne spremembe, ki jih pripravlja Ministrstvo za pravosodje, gredo v smeri modela soglasja, pri katerem je upoštevana varianta veta: od žrtve torej zahteva izraz nesoglasja, ta zahteva pa je korigirana za tiste situacije, ko žrtev nesoglasja ne more izraziti (ko npr. spi ali v strahu zamrzne) – gre torej za **korigiran model veta**. Ob predpostavki, da bo v zakonodajo vpeljan preišljeno in z ustreznimi obrazložitvami (ki bodo tudi smernice za njegovo uporabo v sodni praksi), se zdi, da bo tak model uporaben tudi v praksi – kar je navsezadnje cilj spreminjanja zakona.

Ustrezno dopolnjen model veta (»ne je ne«) varuje spolno avtonomijo v enakem obsegu kot model afirmativnega soglasja (»da je da«), pri tem pa zagotavlja višjo stopnjo pravne varnosti. To pride do izraza zlasti pri dokazovanju kaznivega dejanja: model afirmativnega soglasja bo v nekaterih primerih težko praktično uporabljiv ali pa bo povezan z nevarnostjo, da se breme dokazovanja z državnega tožilca (delno) preloži na obdolženo osebo. V nekaterih javnih nastopih smo v zadnjem času zasledili tudi stališče, ki to možnost pozdravlja (»naj pač obdolžena oseba dokaže svojo nedolžnost«). To stališče morda deluje všečno, je pa izjemno nevarno. Domneva nedolžnosti in ureditev, da dokazno breme nosi državni tožilec, sta ustavno zagotovljeni pravici, ki morata ostati v polni veljavi tudi v primeru spolnih kaznivih dejanj.

Spreminjanje kazenskopravne zakonodaje mora biti previdno in pretehtano, saj gre za mehanizme, ki varujejo temeljne vrednote naše družbe. Vendar je jasno, da se tudi temeljne vrednote posamezne družbe spreminjajo in da kazensko pravo tovrstne spremembe mora odsljikavati.

Prehod z modela prisile na model soglasja prihaja v času, ko se pri nas in v tujini glasneje govori o zlorabah spolnosti v različnih kontekstih in kaže, da smo kot družba dozoreli tudi v tem smislu, da smo spolno avtonomijo pripravljeno varovati širše – ne le takrat, ko je pri poseganju vanjo uporabljena neposredna sila.

Ureditev, ki so modele obravnavanja spolne kriminalitete že spremenile ali dopolnile, je v naši soseščini veliko, njihove izkušnje pa različne. V nekaterih je slabo načrtovana sprememba prinesla celo negativne posledice v smislu manj strogega preganjanja nasilne spolne kriminalitete, medtem ko so v drugih zaznali pomembno porast prijav tovrstnih kaznivih dejanj.

Nekateri utegnejo slednje interpretirati kot znak pretiranega poseganja kazenskega prava na polje spolnosti, drugi pa isto dejstvo razumejo kot končno približanje realnejši sliki družbenega dogajanja na tem področju. Temno – torej neraziskano in neprijavljeno – polje kriminalitete je namreč na področju spolnih kaznivih dejanj izjemno veliko. Pri tem se zdijo manj utemeljeni tudi pomisleki o morebitnih zlorabah z namenom blatenja ali škodovanja domnevnim storilcem. Ne glede na izbrani model preganjanja spolne kriminalitete je nevarnost lažnih prijav – skladno z vsemi nam znanimi raziskavami s tega področja – namreč nizka in ne odstopa posebej od nevarnosti lažnih prijav pri drugih kaznivih dejanjih.

Pri urejanju tako občutljivih področij obstaja tudi resna nevarnost zanemarjanja pravic, ki jih procesnoppravna ureditev nudi osumljencem in obdolžencem v tovrstnih postopkih. Stiska žrtev

in posledice zanje so tako hude, da bi se skrb za pravice domnevnega storilca utegnila zdeti drugotnega pomena. Vendar pa je pri vseh kaznivih dejanjih, spolna ne smejo biti izjema, treba poskrbeti za ustrezno jasnost zakonskih rešitev in za varstvo procesnih pravic domnevnih storilcev. Te so namreč eden od stebrov sodobnih kazenskoopravnih ureditev, brez katerih se široko odpirajo vrata avtoritarnemu in nesistemskemu odločanju. Ob tem pa je treba žrtvam nuditi ustrezno pomoč, tako v kazenskem postopku, kot zunaj njega.

Zaradi vsega opisanega mora biti spreminjanje kazenskoopravnih določb na tem področju, ne glede na to, kako nujno in potrebno je, premišljeno in dobro vgrajeno v obstoječ sistem kazenskega pregona.

Spolno nadlegovanje

Druga aktualna tema, ki so jo spodbudile žalostne in pogumne izpovedi žrtev tovrstnih ravnanj, se tiče spolnega nadlegovanja v akademskem prostoru, pa tudi širše. Ti primeri kažejo na to, da niti v praksi, niti na normativni ravni to področje v akademskem prostoru ni primerno urejeno.

Ta debata je lahko z zgoraj opisanimi premisleki povezana – lahko si zamislimo akademsko okolje, v katerem pride tudi do kaznivih dejanj. Vendar je debata o spolnem nadlegovanju v marsičem širša od tiste o kaznivih dejanjih zoper spolno samoodločbo.

Pri spolnem nadlegovanju gre namreč velikokrat za ravnanja, ki niso zajeta v kazenskoopravnih določbah, ker ne gre za tako intenzivne posege v spolno samoodločbo, pa kljub temu močno in dolgoročno prizadenejo žrtev, so neprimerna in v akademskem okolju nesprejemljiva. Univerzitetni kampusi po vsem svetu zato postavljajo interna pravila, ki so strožja od siceršnjih kazenskoopravnih inkriminacij – pri tem pa veljajo zahteve po določnosti, natančnosti in jasnosti tako vsebine teh pravil kot tudi postopka za ugotavljanje njihovih kršitev.

Ne gre torej za neposredno preslikavo kazenskoopravne ali morebiti delovnopravne zakonodaje – ti tako ali tako veljata tudi v akademskem okolju – temveč gre za ***postavljanje jasnih internih pravil*** glede sprejemljivega vedenja v univerzitetnem okolju.

Za ustrezno obravnavo tovrstnih nesprejemljivih ravnanj ni dovolj le moralna obsodba ob vsakokratnem primeru zlorabe, temveč je potreben bolj ***načelen in sistemski pristop***. Vnaprej je treba opredeliti neprimerna vedenja in pri tem upoštevati zahteve varovanja dostojanstva vseh udeležencev. A tudi to ni dovolj. Vnaprej morajo biti jasni postopki, ki se sprožijo ob prijavi prepovedanega ravnanja – ti so ločeni od morebitnih drugih pravnih postopkov. Ti morajo upoštevati tako interese žrtve kot pravice osebe, zoper katero je prijava podana. Predvsem morajo biti primerno urejene določbe o organih odločanja, o kriterijih za odločanje, o rokih za odločanje ter, nenazadnje, o posledicah, ki jih ugotovitve o kršitvi vedenja nosijo.

V debatah o tem, kaj je sprejemljivo in kaj je nesprejemljivo vedenje, velikokrat slišimo poskuse relativizacije teh vprašanj. Pri nekaterih ravnanjih bo soglasje o tem, kaj je nesprejemljivo, najbrž lažje in hitreje doseči, pri drugih pa bistveno težje. A zahtevnost teh razprav ne sme biti izgovor za izogibanje ustrezni ureditvi tega področja.

V trenutni situaciji so izpovedi žrtev nadlegovanja v univerzitetnem prostoru dejanje občudovanja vrednega poguma in kažejo na izjemno moč in odločenost žrtev s svojo zgodbo vplivati na druge. A breme ureditve nikakor ne sme pasti na njihova ramena. Obravnava konkretnih aktualnih primerov je odvisna od trenutno veljavnih predpisov in postopkov, pa tudi od volje in aktivnosti odločevalcev. Prav na slednjih pa leži tudi odgovornost, da področje uredijo sistemsko in celovito.

Obe opisani razpravi – o spolnih kaznivih dejanjih ter o spolnem nadlegovanju na univerzi – sta pomembni, njuno mešanje pa ne prinaša koristi. Kar se zdi pomembno in leži v srži obeh razprav, je **spremenjen odnos do spolne avtonomije posameznika**, ki ga kaže naša družba. Da se odnos do spolne samoodločbe spreminja, je družbeno dejstvo. Komaj štirideset let nazaj je bilo še nedoumljivo, da lahko kaznivo dejanje posilstva izvrši tudi mož proti svoji ženi. Pa je danes nedoumljivo povsem obratno: da ne bi bilo tako. Podobno so se spremenile številne nianse pravnega urejanja spolne kriminalitete, še bolj pa standardi tega, kaj je družbeno sprejemljivo vedenje na tem področju.

A kljub temu bi na koncu radi poudarili, da niti ustrežnejša kazenskoppravna ureditev ali ustrežnejša ureditev obravnavanja spolnega nadlegovanja v akademskem prostoru ne bosta sami po sebi spremenili tega, kako ljudje ravnamo v konkretnih situacijah. Spremembi in ureditvi sta pomembni, ker dajeta jasen znak glede tega, kaj je sprejemljivo in kaj ni, ter jasen pravni okvir ravnanju v primerih, ko prihaja do kršitev. Ustrezna ureditev kaže na ustrezen nivo pozornosti, ki ga tem vprašanjem namenjata država in družba kot celota. A za ravnanje posameznika so morda pomembnejša sporočila, ki jih vsakodnevno prejema iz svoje okolice: od svoje družine, svojih vrstnikov, partnerjev, sodelavcev, nadrejenih, od medijev in od ljudi na družbeno izpostavljenih položajih. Tudi tu imamo še veliko prostora za spremembe.

Pripravila: dr. Mojca Plesničar, dr. Matjaž Ambrož

Ana Babnik

dr. Vasja Badalič

dr. Eva Bertok

Lora Briški

Marko Drobnjak

Lara Dular

dr. Katja Filipčič

Primož Križnar

dr. Karmen Lutman

dr. Luka Mišič

dr. Dragan Petrovec

dr. Renata Salecl

dr. Katja Simončič

Pika Šarf

dr. Alenka Šelih

Nesa Vrečar

dr. Aleš Završnik